

Banevičius Š.,
Doktorantūros studentas
Viešojo Valdymo Fakultete,
Mykolo Romerio Universite,
Vilnius, Lietuva

KLAIPĖDOS REGIONO KAIMO TURIZMO PLĖTROS KRYPTYS

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjama kaimo turizmo situacija Klaipėdos regione, plėtros galimybės, kryptys ir sinergija su kitais turizmo segmentais, tokiais kaip sveikatos turizmas. Analizuojamas sinerginis procesas tinklaveika ir viena iš pagrindinių formų klasterio perspektyva. Taip pat siūlomos regiono plėtros kryptys, tai: sveikatingumo paslaugų veiklos kaimiškose teritorijose plėtra: regiono kulinarinio paveldo sertifikavimas; kultūrinio paveldo, gyvensenos bruožų, tradicijų, amatų, papročių propagavimas; liaudies medicinos ir sveikatinimo paslaugos (gydymas vaistiniais augalais, bičių produktais ar tradicinėmis vandens procedūromis); jūrinio turizmo vystymas ir regioninės politikos formavimas.

Raktiniai žodžiai: kaimo turizmas; sveikatos turizmas; klasterizacija; tinklaveika.

Summary. Article Development directions of country tourism in Klaipėda region analyzes the situation of rural tourism homesteads in Klaipėda region, development opportunities, directions and synergies along with other tourism segments such as health tourism. The synergistic process of networking and one of the main forms of the cluster perspective are analyzed. The following are also proposed directions for the development of the region: the development of health services in rural areas: certification of the region's culinary heritage; promotion of cultural heritage, lifestyle features, traditions, crafts, customs; folk medicine and health services (treating using medicinal plants, bee products or traditional water treatments); the development of maritime tourism and the formation of regional politics.

Key words: rural tourism; health tourism; clustering; networking.

Problemos pristatymas. Lietuvoje, kaip ir kitose naujai įstojusiose į ES šalyse, natūraliai kyla nemažai problemų, susijusių su ilgalaikių inovacinių prioritetų identifikavimu, turizmo planavimu, finansavimu, turizmo infrastruktūros inovacinės plėtros prioritetų nustatymu bei su dideliu turizmo sezoniškumo poveikiu, kuris lemia netolygų turistų srautų pasiskirstymą. Kaimo turizmui būdingas kompleksiskumas, nes turizmo sektorius tiesiogiai ir netiesiogiai yra susijęs su daugeliu sričių (apgyvendinimo, maitinimo, transporto, ryšių, draudimo, sveikatingumo ir kt.), kurių veikla susijusi su turizmu, bet ir su vietinių gyventojų poreikių tenkinimu. Dėl to kaimo turizmo valdymas yra **sudėtingas** procesas, kuriam valdyti būtinas visų dalyvaujančių institucijų veiksmų derinimas, optimalus vykdomų funkcijų pasidalijimas arba suderinamumas. Lietuvoje iki šiol nėra aiškių valdymo ribų tarp atskirtų institucijų veiklos sričių, neretas atliekamų funkcijų persidengimas.

Neišplėtotą turizmo politiką. Turizmo inovacijų sistemos plėtra turi būti įtraukta į regioninę, nacionalinę ir tarptautinę politiką, siekiant palengvinti turizmo plėtrą. Valstybių sienų kirtimo sąlygų **supaprastinimas** ir pasienių kooperacija yra politikos elementai, skatinantys kaimo turizmo verslą (Hjalager ir kt., 2008).

Dauguma kaimo turizmo sodybų susiduria su finansinių išteklių stoka, todėl vienas didžiausių iššūkių turizmo versle yra rasti investicijų **inovatyviai plėtrai** (Hjalager ir kt., 2008).

Lietuvos inovacijų plėtros 2014-2020 programoje išskiriamos šios probleminės sritys: sisteminio požiūrio į inovacijas stoka, nepakankama žmogiškųjų išteklių ir materialinės bazės kokybė, kūrybingumo ir verslumo stoka privačiame ir viešajame sektoriuose, verslo ir mokslo bendradarbiavimo tradicijų trūkumas, sudėtinga ekonominė situacija. Turizmo sektoriuje dominuoja smulkios ir vidutinės įmonės, todėl pačios vienos jos nesugeba generuoti inovacijų turizmo sektoriuje. Lietuvos turizmo sektoriaus prielaidos skatinti inovatyvumą – susijungimas į turizmo klasterius ir elektroninio turizmo plėtojimas.

Todėl analizuojant kaimo turizmo vystymąsi regione, atsiranda problema, kuriomis kryptimis kaimo turizmas turi vystytis, kad užtikrintų tolygų turistų skaičiaus augimą ir regiono patrauklumą.

Naujausių tyrimų ir publikacijų analizė. Mokslinėje literatūroje turizmo valdymo, plėtros ir politikos formavimo klausimai išsamiau pradėti nagrinėti XX a. antrojoje pusėje. Turizmo planavimo, vadybos ir vyriausybės vaidmens turizmo valdyme klausimus daugiausia yra nagrinėję šie užsienio šalių autoriai: Getz (1987), Gartner (1996), Elliott (1997), Hall (2000), Jeffries (2001) Lizhong (2014) ir kt. Lietuvos autoriai taip pat yra atlikę mokslinius tyrimus turizmo valdymo, plėtros, strateginio planavimo ir medicininio turizmo srityse: Ligeikienė (2003); Žilinskas (2007; 2009); Markauskienė ir Gižienė, (2012); Baležentis (2012); Žuromskaitė, Gražulis ir kt.(2016). Kaimiškųjų regionų ir kaimo vietovių plėtra darnaus vystymosi kontekste akademinėje bendrijoje analizuota tiek užsienio (Ciani, 1998; Brandbury, Clair, 1999; Brandbury, 2000; Ott, 2003; Gercheva, 2005; Hasna, 2007; Skydan, 2008; Philip, Berke, Marija, 2010 ir kt.), tiek Lietuvos (Mačys, 2006; Bivainis, Tamošiūnas, 2007; Astromskienė, A., Kleinienė, D., Tiškienė, G. 2007; Juknys, 2007; Čiegis, Ramanauskienė, Martinkus, 2009; Baležentis A., Baležentis T., 2010); Ramanauskas (2011); mokslininkų darbuose. *Kiti Lietuvos mokslininkai* (Čaplikas, Michailovaitė, 2003; Ziminienė, 2008; Vitunskienė, 2009; Žukovskis, 2009; Aleksandravičius, 2010; Vazonis, Čiūtaitė, 2010; Damulienė, 2012; Stanislovaitytė I., Bulotienė D., 2015) kaimo vietovių vystymą analizavo ir vertino pagal ES ir Lietuvos strateginio planavimo dokumentus, politikos priemonių poveikį užimtumui.

Mokslinio darbo tikslas. Išanalizuoti kaimo turizmo sodybų plėtros galimybes Klaipėdos regione.

Pagrindinė mokslinio tyrimo medžiaga. Turizmas pirmiausia suprantamas kaip verslas, kurio plėtra gali ir teigiamai, ir neigiamai paveikti šalies, regiono ar turizmo vietovės ekonomiką, gamtinę, socialinę aplinką, bendruomenės kultūrą. Didžiausią įtaką turizmo plėtrai daro viešasis valdymas, atliekamas įgyvendinant viešąjį interesą, skatinant turizmo infrastruktūros plėtrą, formuojant išteklių naudojimo politiką. Turizmui būdingas

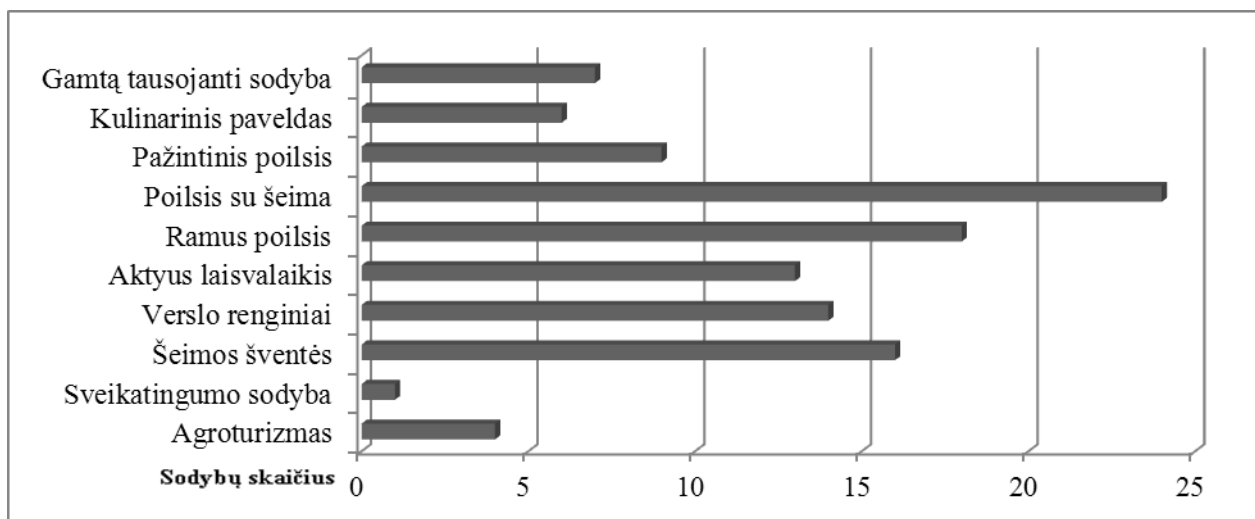
kompleksiškumas, nes turizmo sektorius tiesiogiai ir netiesiogiai yra susijęs su įvairiomis verslo sritimis (apgyvendinimu, maitinimo, transporto, ryšių, draudimo ir kt.), kurios būtinos ne tik turistų, bet ir vietos gyventojų poreikiams tenkinti [13].

Kaip pažymi A. R. Ligeikienė (2003), norint nagrinėti plėtros procesą, pirmiausia tikslinga pateikti plėtros definiciją. Terminas *plėtra* byloja pažangą, modernizavimą, technologijų ir technikos tobulėjimą bei šių procesų nulemtus pokyčius. Turizmo plėtra, kaip procesas, arba fizinė plėtra, suvokiama kaip fiziniai pokyčiai, nulemti didėjančio turistų domėjimosi vietove bei šio susidomėjimo rezultatyvumo raiškos – augančių atvykstančiųjų srautų [10]. Tikslią turizmo plėtros definiciją pateikti sudėtinga, todėl dažniausiai nagrinėjamas su turizmo veikla susietas plėtros procesas. Kaip teigia A. R. Ligeikienė (2003), V. J. Žilinskas, A. Skrodienė (2008), turizmo plėtra gali būti traktuojama kaip turistų ir vietovės visuomenės gyvenimo kokybės lygio gerėjimo prielaida sustiprina inovaciniai pokyčiai vykstantys turizmo srityje.

Pagrindiniai veiksniai, darantys įtaką turizmo plėtrai: šalies ekonominė padėtis; politinė situacija; saugumas ir pasirengimas nepaprastosioms situacijoms bei krizėms; šalies geografinė padėtis; turizmo išteklių gausa; susisiekimo patogumas; šalies įvaizdis pasaulyje; rinkos būklė; klimatas; socialinės normos; mokslo ir technikos pažanga; didėjanti gyvenimo trukmė; gyvenimo būdo pokyčiai, ilgėjantis laisvalaikis ir pan. Sezoniskumas – vienas iš veiksnių, darančių itin didelę įtaką turizmo plėtrai. Jo poveikio mažinimas yra vienas iš aktualiausių turizmo plėtros strategijų tikslų. Mokslinėje literatūroje sezoniskumas dažnai interpretuojamas kaip turizmo paklausą neigiamai veikiantis reiškinys. Pagrindinės problemos, stabdančios turizmo plėtrą: turizmas iš esmės nėra laikomas svarbiu augančiu sektoriumi; nesaugios turizmo sektoriaus darbuotojų darbo sąlygos; struktūrinis nedarbas turizmo įmonėse; nepakankamos MVI galimybės gauti tinkamą finansavimą, kuris leistų prisitaikyti prie nuolatinių sektoriaus pokyčių ir raidos, taip pat inovacijos [1; 13].

Apibendrinant galima teigti, kad turizmo plėtrai būtina sudaryti kuo palankesnes sąlygas, nes šios ūkio srities augimas skatina kurti naujas darbo vietas ir pagyvina šalies ekonomiką, be to, padeda vystyti kaimo vietovėms, pasienio ruožams bei nuošalesniems regionams.

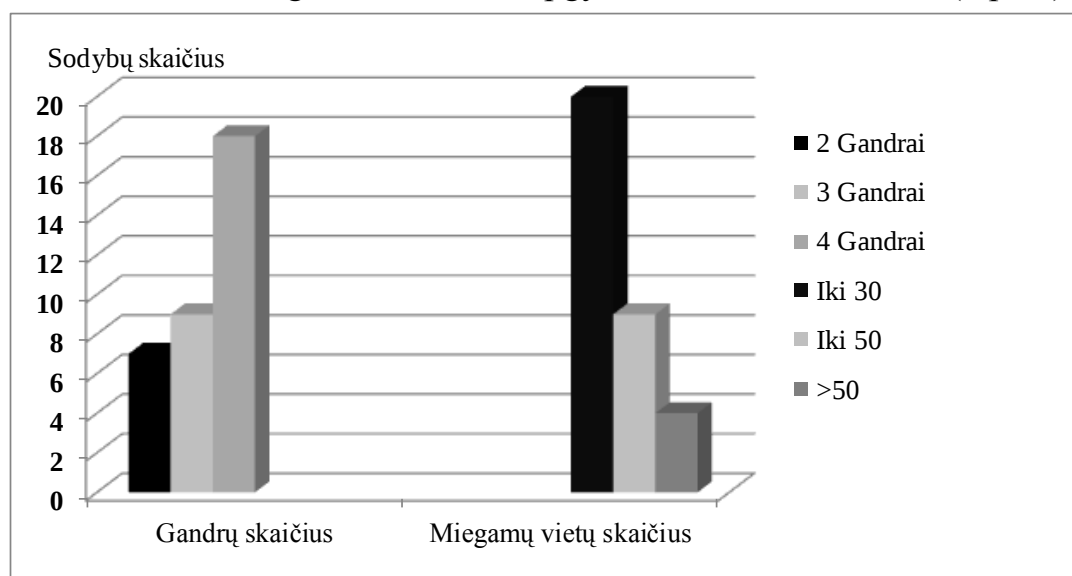
Analizuojant Klaipėdos regiono kaimo turizmo sodybų (toliau KTS) situaciją (buvo nagrinėtos 34 KTS esančios Klaipėdos regione ir priklausančios Lietuvos kaimo turizmo asociacijai, 2017), pastebima, jog yra puiki terpė vystyti šį segmentą, pritraukiant kitas turizmo rūšis, tokias, kaip sveikatos turizmą (1 pav.).

1 pav. Kaimo turizmo sodybų teikiamos paslaugos

Analizuojant 1 pav. duomenis, akivaizdu, jog esamos KTS orientuojasi į tas paslaugas, kurios į nukreiptos: poilsiui su šeima; ramus poilsis; šeimos šventės; verslo renginiai, tačiau taip pat matome, kad atsiranda naujų paslaugos rūšių, tokių, kaip sveikatingumas, agroturizmas, kulinarinis paveldas.

Kaimo turizmo sodybose yra tinkamos sąlygos plėtoti sinerginį procesą su sveikatos turizmo segmentu, turistams besirūpinantiems savo sveikata ir norintiems pasinaudoti natūraliomis sveikatingumo priemonėmis. Yra siūloma gydytojo natūralisto konsultacija, sveikatingumo ir grožio puoselėjimo paslaugų kompleksas; pirtys-gydyklos. Visos sveikatingumui skirtos priemonės yra ekologiškos, išgautos iš kaimo turizmo sodybose esančio ūkio turintys sertifikavimo ženklus. Siūlomos šios sveikatingumo paslaugos: vaistažolių vonios, arbatos; perlų vonios su biopriedais; spalvų terapija; aromaterapija; sveikos mitybos ir vaistažolių rinkimo stovyklos 4-5 asmenims bei vaistažolių turizmas. Taip pat didžioji dalis KTS Klaipėdos regione turi 4 Gandrų įvertinimo statusą, bei gali vienu metu apgyvendinti iki 30 žmonių (2 pav.).

2 pav. Kaimo turizmo sodybų gandrų ir miegamų vietų skaičius

Sinerginis procesas su kitomis turizmo rūšimis galėtų būti įgyvendintas kuriant bendrą turizmo tinklą (tinklaveiką) Klaipėdos regione. Viena iš labiausiai paplitusių tinklaveikos formų yra klasteris, todėl tikslinga toliau aptarti šį reiškinį ir pritaikomumą Klaipėdos regione.

Klasteriais grįsta plėtros teorija. Klasterio koncepciją išpopuliarino amerikiečių ekonomistas M. Porter [6], teigęs, kad regiono konkurencingumas remiasi pramonės konkurencingumu, kuris įgyjamas tik tada, kai įvairios ūkio šakos glaudžiai bendradarbiauja tarpusavyje. Šalyje paprastai būna keli ar keliolika klasterių, kurie yra tos šalies konkurencingumo šaltinis ir atspindi jos ūkio išsivystymo lygį. Klasteris suprantamas, kaip geografiniai tarpusavyje susijusių tam tikros srities įmonių ir asocijuotų institucijų susitelkimai, kuriuos jungia informacijos tinklai bei vertės (sąnaudų) grandinės elementai. Pagrindinis akcentas – geografinė koncentracija ir ryšys per vertės (sąnaudų) grandinę. Vertės (sąnaudų) grandinės prasmė pasireiškia tuo, kad kiekvienoje iš savo veiklos sričių įmonė gali tikėtis įgyti esminį konkurencinį pranašumą. Klasterį sudarančios įmonės stengiasi koncentruoti savo veiklą tose veiklos srityse, kur jos gali išplėtoti pagrindines kompetencijas, o visa kita perleidžia specializuotoms įmonėms. Tai suteikia galimybę kiekvienai iš jų gauti maksimalią ekonominę naudą, susieja jų vertės kūrimo grandines, tarpusavio konkurenciją paverčia bendradarbiavimu. Jei tam tikrais ryšiais susietų įmonių vertės grandinės nėra integruotos, tai tokį darinį netikslinga vadinti klasteriu [2; 11].

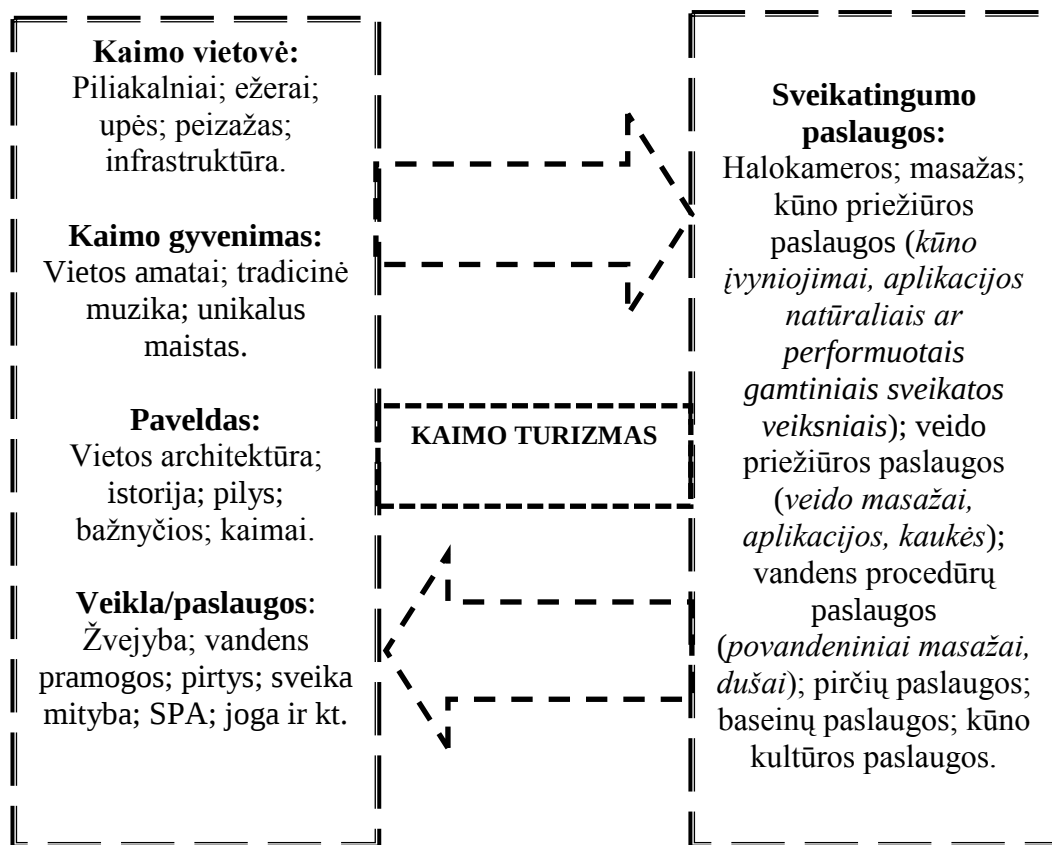
Egzistuoja du pagrindiniai klasterių tipai: a) vertikaliai integruotą klasterį sudaro pramonės šakos, susijusios pirkėjo ir pardavėjo ryšiais; b) horizontaliai integruotas klasteris apima pramonės šakas, kurios dalijasi galutinių produktų rinką, naudoja analogiškas technologijas, gamtinius ar žmogiškuosius išteklius [5].

M. Porter [6] akcentuoja tokią klasterių teikiamą naudą: kuriamos darbo vietos; efektyviai naudojami riboti ištekliai, tai yra viena priemonių išlyginant ekonomikos augimą visame regione; skatinamas regiono įmonių konkurencingumas.

Kaip teigia Skaržauskienė, Gudelytė ir Lačinskienė [8], tyrusios klasterių veiklą Lietuvoje, siekiant užtikrinti aukštą kurio nors sektoriaus konkurencingumo lygį svarbus subalansuotas įmonių ar jų grupių tarpusavio bendradarbiavimas, kuris klasterio nariams suteikia galimybę mažinti sąnaudas įgyjant naujas žinias bei technologijas, sukuria daugiau mokymosi galimybių, leidžia tolygiau paskirstyti riziką, mokslinių tyrimų ir taikomosios veiklos išlaidas. Sklandus bendradarbiavimas klasteryje taip pat padeda sumažinti naujų produktų ar procesų įvedimo į rinką trukmę (Jucevičius ir kt., 2012), kuri yra viena iš svarbiausių charakteristikų siekiant išorinio finansavimo inovacijų komercializavimui.

Pagrindiniai palankios klasterių kūrimui terpės ir jo konkurencingumo požymiai yra: gerai išvystyta inovacijų infrastruktūra; pažangi švietimo ir mokslinių tyrimų sistema; pakankami rizikos kapitalo resursai; antreprenerystės

dvasia visuomenėje; stipri įmonė (kelios), vaidinančios proceso katalizatoriaus vaidmenį. Visi šie veiksniai Lietuvoje nėra reikiamai išvystyti, nors verslumas yra pakankamas. **Sprendimo raktas** - partnerystės tinklai, klasteriai, kitos bendros veiklos formos, nes tik tokiose veiklos struktūrose generuojamas sinergetinis efektas, kiekviena interesų grupė geriausiai realizuoja savo tikslus, veikia efektyviausiai, sukuriama santykinis pranašumas (3 pav.).

3 Pav. Kaimo turizmo plėtros sinergijos koncepcija

Kuo daugiau produktyvių įmonių bei organizacijų sudaro klasterinį darinį, kuo kiekviena jų yra efektyvesnė, tuo produktyvesnė yra ir visa grupė bei makro sistema – šaka, regionas, valstybė. Partneriniu režimu veikiančių grupių (klasterio) viduje susiformuoja intensyvūs žinių mainų srautai, kurie dėl vidinės ir išorinės konkurencijos yra intensyviai eksploatuojami, jie stimuliuoja inovacinę veiklą ir spartų tokios grupės konkurencinį pranašumą bei ekonominį augimą.

Klasterizacija turizmo sektoriuje skatina inovacijų atsiradimą ir investicijų poreikį. Tarptautinio bendradarbiavimo poveikis ir ES šalių bendradarbiavimo programiniai tikslai yra aktualūs kuriant bendras turizmo programas ir maršrutus. Savarankiškai plėtojami klasteriai turizmo sektoriuje suteikia vilties, kad įmonių ir turizmo operatorių ekonominė bendrystė gal būti sėkminga. Lietuvoje nuo 2015 m. veiklą pradėjo nauji turizmo klasteriai, kurių atsiradimą lėmė Lietuvos regioninės politikos priemonių finansavimas. Svarbu suprasti, kokių naujų galimybių turi Lietuvos turizmo klasteriai tinklaveikos ir vertės eksporto kontekste. Nors mokslinėje literatūroje plačiai nagrinėjamos

problemos, susijusios su turizmo klasterių valdymu, tačiau jų vaidmuo, kuriant naujas partnerystės formas, lieka neaiškus ir menkai nagrinėtas. Dabartinės Lietuvos turizmo klasterių plėtros problemos siejamos su ribota jų veikla, bendrų projektų vykdymo stoka ir menka tarptautine tinklaveika. Be to, Lietuvos turizmo klasterių veikla yra lokali, menkai prisideda prie turizmo produktų kūrimo, platinimo ir rinkodaros tarptautinėse rinkose [7].

Kuriant turizmo tinklaveikos darinius Klaipėdos regione ir orientuojantis į regiono inovacinę plėtrą, nustatyta, jog turėtų būti plėtojamos šios kryptys: didžiausią dėmesį skirti sveikatingumo, kruizinio, aktyvaus ir verslo turizmo (MICE) sektorių plėtrai. Taip pat turėtų būti identifikuotos turizmo sektoriaus problemos ir priežastys pokyčiams, vienos iš jų tai: nedidelė turizmo sektoriaus sukuriamą pridėtinę vertę, sektoriaus sezoniškumo klausimai; dideli vietos turistų srautai, negeneruojantys didelių pajamų; regione vyraujantis poilsinis pajūrio turizmas, neišnaudojama Klaipėdos uosto turizmo potencialas; turizmo sektoriaus specializacijos kryptių nebuvimas neleidžia išnaudoti viso regiono turizmo infrastruktūros ir išteklių potencialo. Suformuoti veiksmingą turizmo ir rekreacijos administravimą bei teisinę ir ekonominę aplinką, užtikrinančią darnią ir efektyvią regioninę sistemą: Savivaldybių administracijose įsteigti turizmo skyriai; parengtos visų regiono savivaldybių turizmo plėtros programos; taip pat regiono plėtros taryba; regiono turizmo taryba. Regioninės turizmo politikos priemonių įgyvendinimo monitoringas (Sukurta regioninė turizmo komunikacijos platforma); dalyvavimas šalies ir tarptautinių turizmo asociacijų struktūrose ir tinkluose, siekiant dalyvauti tarptautinėje turizmo politikoje ir skleisti žinią apie Klaipėdos regioną; regiono turizmo prekės ženklo ir jo komunikacijos bei rinkodaros sukūrimas (skėtinė struktūra – suderinta su bendra regiono vizija / prekės ženklu ir rinkodara; renovuoti, modernizuoti, įrengti naujas turizmo trasas (vandens, pėsčiųjų, dviračių, slidinėjimo); parengta Klaipėdos regiono pasiekiamumo ir žinomumo didinimo programa: užtikrinti papildomą finansavimą Tarptautinio Palangos oro uosto skrydžių kryptių plėtrai (rinkodarai); inicijuoti Tarptautinio Palangos oro uosto skrydžių geografijos plėtros poreikių sprendimus LT Susisiekimo ministerijoje; naujų tarptautinių keltų linijų pritraukimas į Klaipėdos uostą; saugomų teritorijų (nacionalinio ir regioninių parkų, botaninių-zoologinių draustinių) Klaipėdos regione pritaikymas ekologiniam (pažintiniam) turizmui vystyti; vystyti rekreacinę infrastruktūrą, skirtą žiemos aktyviam poilsiui. Vystyti pažintinius gamtinius maršrutus dviračiais, pėsčiomis ir bemotorėmis vandens transporto priemonėmis po regiono archeologinius, geomorfologinius, gamtinius objektus bei saugomas teritorijas. Atlikti mineralinio ir terminio gelmių vandens, gydomojo purvo (sapropelio), talasoterapijos (jonizuoto oro) gydomojo poveikio, Kneipp terapijos panaudojimo galimybių analizę; įrengti atviro ir uždaro tipo baseinus, panaudojant geoterminį arba jūros vandenį; įsteigti sveikatos reabilitacijos mokslinį centrą; sveikatingumo paslaugų veiklos kaimiškose teritorijose plėtra: Regiono kulinarinio paveldo sertifikavimas; Kultūrinio paveldo, gyvensenos bruožų, tradicijų, amatų, papročių

propagavimas; Liaudies medicinos ir sveikatinimo paslaugos (gydymas vaistiniais augalais, bičių produktais ar tradicinėmis vandens procedūromis) [3].

Išvados. Išnagrinėjus, Klaipėdos regiono kaimo turizmo plėtros galimybes ir sinerginius procesus (tinklaveika – klasterizacija), galima teigti, šiam procesui įgyvendinti yra susiformavusi palanki terpė. Lietuvos turizmo plėtros programoje vienas iš prioritetų – **sveikatingumo ir reabilitacijos veikla**. Vertinant, gausius Klaipėdos regiono gydomuosius ir rekreacinius išteklius gali būti patenkinti didžiuliai sveikatingumo paslaugų, bet ir kaimo turizmo plėtros poreikiai. Taip pat reikšmingas yra valstybės vaidmuo plėtojant turizmo inovacijas, atlieka svarbų vaidmenį, įsitraukdama į turistinių vietovių valdymą ir rinkodarą; valstybės parama inovacijoms gali būti skiriama per regioninės ekonomikos vystymo programas, įsitraukiant į viešųjų ir privačių santykių partnerystę, tinklų kūrimą, remiant rinkodaros inovacijas per valstybės ir turistinės vietovės prekės ženklo populiarinimą, sukuriant aplinką, kuri skatintų inovacijų kūrimą ir užtikrintų esamųjų apsaugą intelektinės nuosavybės įstatymais.

Naudotų šaltinių sąrašas

1. Baležentis A.; Žuromskaitė B. Turizmo vadyba. Tarptautinio turizmo administravimo įvadas. Vilnius: MRU, 2012.
2. Gilienė, R. Klasterių politika Lietuvoje. Medicinos įstaigų ir įmonių klasterizacija / Health policy and management, Vol.6, No.1,2014. – P. 39-54.
3. Klaipėdos regiono specializacijų kryptių įgyvendinimo planas, 2018.
4. Ligeikienė, A. R. Turizmo plėtros konceptualizavimas ir samprata / Tiltai, priedas Nr. 13. Transformacijos Rytų ir Centrinėje Europoje. Klaipėda: KU, 2003.- P. 269–274.
5. Mačerinskas, J., Matekonienė, J. Regionų ekonominės plėtros teorijos / Tiltai, Vol. 2, 2003.- P. 55 – 65.
6. Porter, M. E. (1990).The competitive advantage of nations. – New York: Free Press.
7. Rukuižienė, R. Lietuvos turizmo klasterių plėtros perspektyvos / Regional formation and development studies, Vol.23, No.3, 2017. – P. 115-127.
8. Skaržauskienė, A., Gudelytė, L., Lačinskienė, A. Klasterių veikla Lietuvoje: iššūkiai ir galimybių paieška / Social technologies, Vol.1, Nr.4, 2014.- P. 192-204.
9. UNWTO TourismHighlights. 2016 Edition. Prieiga per internetą:<<http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418145>>.
10. Valstybinis turizmo departamentas. Aiškinamasis turizmo terminų žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009. - P. 165.
11. Viederytė, R. Lietuvos jūrinio sektoriaus klasterizacijos prielaidų ekonominis vertinimas. - PhD diss.,2014, KTU.
12. Žilinskas, V. J., Skrodienė, A. Turizmo plėtros valdymas regione / Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai. Mokslo darbai, Nr. 13 (2), 2008.- P. 224–232. Kaunas: Akademija.